

Otonská renesance

Východní byzantská říše si uchovala dědictví antické civilizace v jiném rytmu. Za vlády císaře Konstantina Porfyrogenéta (+ 959) zde dokonce došlo k obnovení antické vysoké školy. Bylo příznačné, že se byzantský císař Nikéforos rozpakoval provdat svou dceru Theofanó za syna císaře Oty I., který neuměl ani latinsky a číst a psát se naučil až v dospělosti. Jeho syn a vnuk, Otto II. a Otto III., byli již literárně vzdělaní, patrně právě zásluhou byzantské princezny Theofanó, manželky Otty II. a matky Otty III.¹

Obnova literatury v západní Evropě se začíná kolem r. 960 a má patrně souvislost s novým rozmachem hospodářského a kulturního života, který vyvrcholil korunovací císaře Otty I. Velikého r. 962. Tento nový rozmach bývá nazýván ottonskou renesancí. Za Otty Velikého došlo kromě navázání styků s Byzancí také ke kulturním kontaktům mezi Německem a Itálií a na sever od Alp jsou opět přenášena antická díla, znovu se opisují a slouží za vzor současné literární tvorby. Celé hnutí je (na rozdíl od ostatních středověkých návratů k antice) orientováno na východ, k literatuře řecké a byzantské. V nové literární produkci mají převahu kronikářské práce, letopisy a zejména legendy. - V této době a těchto souvislostech se po první v dějinách stávají ve středověké Evropě a v její latinské kultuře viditelnými České země (sv. Vojtěch, vojtěšské, svqto václavské a ludmilské legendy).

Zvláštním zjevem nejen této doby, ale ve vývoji středolatinšské literatury vůbec, je jeptiška kláštera v saském Gandersheimu (**H)rosvitha**, která sepsala latinou, blížíci se antické normě, částečně zachované “Carmen de gestibus Oddonis imperatoris” a “De primordiis coenobii Gandersheimensis” (obojí v daktylských hexametrech). Nejvíce se ale proslavila šesti dramatickými skladbami v rýmované próze, napodobujícími Terentia, římského komediografa 2. stol. př. n. l. – Ještě výrazněji reprezentuje v této době antickou tradici **Gerbert z Remeše (z Aurillacu, + 1003, vlivem Otty III. se stal jako Silvestr II. papežem)**. Byl to snad nejvzdělanější muž své doby, proslavil se díly z oblasti matematiky a astronomie. Obdivoval mistry latinské prózy a snažil se přiblížit se jim, dbal o opisování, šíření a školské užívání klasických textů.

Humanismus 12. století

Nazýváme tak mohutný proud, který je kupodivu dodnes širšímu okruhu zájemců o kulturní historii většinou nepovědomý. Časově splyvá s obdobím vrcholné scholastiky, kdy byla filosofie považována za služku theologie (výrok italského theologa Petra Damiani, cca 1007–1072, který – ovšem zase jen teoreticky – zavrhoval studium gramatiky a četbu antických autorů). Jindy bývá tato doba označována jako zlatý věk středolatinšské literatury: ještě uvidíme, že právě nyní vznikají vrcholná díla latinského duchovního básnictví, vrcholí epická tvorba i žákovská poesie. Významné však v naší souvislosti je, že se mezi literáty stává dobrým tónem psát korektní, klasickému jazyku co nejbližší, latinou, což vede ke studiu antických vzorů a k jejich napodobení. Tato tendence se prosadila tak silně, že pro 12. století nabývá smyslu označení “renesance” (jindy i “humanismus”), jež je ovšem samo o sobě sporné a i když je přijmeme, musíme pro ně vyslovit některá omezení a určit jeho specifika. Ta jsou do té míry charakteristická pro úvahy o podstatě renesance a humanismu vůbec (tedy i velkého “renesančního humanismu” konce středověku a počátku novověku), že bude užitečné se s problematikou stručně obeznámit.

1. Jestliže užíváme pro karolinskou a ottonskou epochu označení “renesance” a pro kulturu 12. stol. mluvíme o “humanismu”, pouze se podřizujeme zavedené terminologii a nepovažujeme 12. stol. co to vztahu k antice za zásadně odlišné od předchozích “renesancí”.

¹ Zčásti i tradicemi byzantské kultury si můžeme vysvětlit skutečnost, že se v Čechách 10. století rozvíjí literární tvorba (latinské písemnictví tu navazuje na staroslověnské), a že čeští panovníci mají literární vzdělání. Svědectví legend máme v tom ohledu o sv. Václavu, ale totéž lze předpokládat i pro jeho bratra Boleslava I. a pak i pro Boleslava II. O polském knížeti Měškovi čteme – opět v legendě, že četl knihy latinské, řecké (!) i slovanské. Snad i to je ohlasem českého kulturního působení (kněžna Doubravka).

2. V plném slova smyslu vztahujeme označení “renesanční” a “humanistické” pouze k době tzv. velké evropské renesance (“renesančního humanismu”), který začíná v Itálii nejdříve koncem 13. stol. (kanceláře italských měst, Dante) a doznívá ještě ve století sedmnáctém. To proto, že pouze u tohoto jevu pozorujeme více než jen vnější, formální, napodobení antických vzorů: jde zde o pochopení a přijetí antického, Ciceronem formulovaného pojmu “humanitas” (lidskost, podmíněná vzdělaností a do značné míry autonomní – proto však ještě nemusí nutně být zbavena transcendentního aspektu, jinak řečeno náboženské víry).

3. Tento vztah k antice a jejím literárním projevům nepozorujeme u starších středověkých návratů k antice: o karolinské renesanci lze např. říci jednak, že šlo o návrat do značné míry účelový, daný praktickou potřebou přijatelně srozumitelného jazyka, jednak, že vztah jejich čelných představitelů k antice měl podobu intelektuální zábavy, hry (ludus).

Pro “renesanci” či “humanismus” 12. století není již situace tak jednoznačná.² Do značné míry jsou i zde staří spisovatelé především formálními vzory, pozorujeme ale některé překvapivé jevy, které se zdají svědčit pro změnu hodnotících kritérií: antičtí autoři mají cenu sami o sobě, obsahem svého díla, stávají se “autoritami”, ve vrcholných dílech této doby je častěji citován antický autor (u básníků nejčastěji Ovidius³– “aetas Ovidiana”) než bible. Tak je tomu v dílech vrcholných představitelů tohoto hnutí – ve spise “Policraticus” *Jana ze Salisburie*, v elegii (ovlivněné boethiovskou tradicí) “De diversitate fortunae et de philosophiae consolatione” *Jindřicha ze Settimello*, zvaného Pauper Henricus, nebo v “Dialogus super auctores sive Didascalion” *Konráda z Hirsau* i jinde. – Na důkaz proměny, již v této době pohled na antiku prodělává, bývá citován výrok *Bernarda z Chartres* o trpaslících na ramenou obrů, kdy se trpaslíky rozumějí Bernardovi současníci, a kde obři, kteří jim umožňují lépe vidět i vzdálenější věci, jsou antičtí autoři.⁴

- *humanismus 12. stol.: 12. stol., označ. jako aetas Ovidiana, je dobou vrcholu mnoha žánrů středov. literatury (epika – Gualter Castellionský, vagantská poezie, Hugo z Orléansu, delší lyricko-epické skladby – Alanus ab Insulis), klasická tradice se výrazně prosadila např. v následujících spisech:*

- *Jan ze Salisburie: Policraticus – jeho nejznámější dílo, sepsáno v letech 1156-59 v několika redakcích, dochovalo se ve 113 rukopisech. Vycházel v něm jednak z klasické tradice (velice často cituje Ovidia), jednak ze svých vlastních zkušeností. Jedná se filozofické dílo s moralizující tendencí, v němž je kritizována současná společnost, ovšem na velice vysoké úrovni. Toto dílo přitahovalo velkou pozornost humanistů.*
- *Konrád z Hirsau: Dialogus super auctores sive Didascalion, systematicky tu zpracovává školní autory (Donatus, Disticha Catonis, ezopské bajky, Avianus = materiál pro lehčí četbu; pro náročnější čtenáře potom uvádí celou řadu římských básníků). Ovidia ovšem (i přes jeho velikou oblibu právě v této době) zavrhoval, resp. milostnou poezii vůbec. Četba antické literatury je podle něho důležitá pro duševní rozvoj a má ryze praktický cíl. Tento přístup je pro středověké renesance typický – antická literatura jako celek není uznávána pro své myšlenkové bohatství a své*

² A. Kolář ve studii “Kosmovy vztahy k antice”, Sborník filosofické fakulty UK v Bratislavě, III, 28, 1925, str. 5, vyslovil názor, že ve 12. stol. vliv antiky na evropské lidstvo neustává, “avšak jeho poměr k ní se mění. Nejde mu již o vnější napodobení antických vzorů, nýbrž o oplodnění vlastního vědeckého poznání jejich obsahem”.

³ M. Manitius, Beiträge zur Geschichte des Ovids im Mittelalter, Philologus, Supplementband 1900, 723-758 - F. Munari, Ovid im Mittelalter, Zürich 1960 - R.J. Hexter, Ovid and Medieval Schooling. Studies in Medieval School Commentaries on Ovid's Ars amatoria, Epistulae ex Ponto and Epistulae Heroidum, München 1986

⁴ Výrok se dochoval v “Metalogiku” Jana ze Salisburie (I.III c. IV, MPL 199, 900) takto: “Dicebat Bernardus Cartonensis nos esse quasi nanos gigantium humeris insidentes, ut possimus plura eis et remotiora videre, non utique proprii visus acumine aut eminentia corporis, sed quia in altum subvehimur et extollimur magnitudine gigantea”.

poselství (humanitas), je důležitá pro didaktické účely – pro zvládnutí latinského jazyka. Uznávány jsou spíše jednotlivé myšlenky antických autorů, které se tradovaly v rámci florilegií, nikoli jejich celkový odkaz.